

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 069.8(477-25):[930.253:355.425.4(477.81)“1943”]

© Данило ГРЕГУЛЬ

АРХЕОГРАФІЧНЕ СТУДІЮВАННЯ ПОВСТАНСЬКОГО АРХІВУ, ЗНАЙДЕНОГО НА ДУБЕНЩИНІ: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття присвячена огляду документів УПА, що були віднайдені пошуковцями у 2018 р. поблизу с. Майдан на Рівненщині й передані до Національного музею історії України у Другій світовій війні, де їх відреставрували. У дослідженні наведено короткі відомості про останні виявлені повстанські архіви й звернено увагу на дедалі частіші знахідки джерел з історії українського визвольного руху 1930–1950-х рр. Окрему увагу приділено класифікації джерел «Архіву», їхньому значенню та пошуку відповідників серед опублікованих раніше джерел, зокрема в томах «Літописів УПА». Установлено, що документи «Архіву» складаються переважно із джерел наказового та звітного характеру і знайомлять із діяльністю запілля УПА в 1943 р., а саме з роботою Господарчих відділів УПА, Українського Червоного Хреста, процесом заготівлі та переховування продовольства, речей, інших необхідних ресурсів у сховищах УПА тощо.

Ключові слова: УПА, архів, музей, запілля, накази, звіти.

Відомо, що багато цінних документів стосовно історії ОУН і УПА, які вперше вводилися до наукового обігу, були віднайдені схованими в бідонах чи ящиках. Так було, наприклад, з «архівом “Коса” (Андрія Михалевича)», «Архівом референтури СБ ОУН Козівського району Тернопільської області», кількома повстанськими брошурами куреня «Сірі вовки», які перебувають у Національному музеї історії України у Другій світовій війні, «Озернянським архівом», який зараз зберігається в Державному архіві Тернопільської області. На сучасному етапі віднайдення таких документів пожвавилось, бо в пошуковців покращився інструментарій для роботи порівняно з 1990–2000-ми рр., а до того ж постійно з'являється нова інформація щодо можливого перебування таких архівів чи окремих документів у спеціальних сховищах, родинних архівах чи просто закопаними в землі. Скажімо, до Національного музею історії України у Другій світовій війні були нещодавно передані повстанські документи в оцифрованому вигляді, що походять із колишнього архіву Коломийського та

Косівського районів Коломийського надрайону Коломийської округи ОУН, який був захований у бідоні на початку 1950-х рр. у лісовому масиві біля с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області. Бідон був знайдений 12 травня 2015 р. Таке надходження документів до наукових інституцій є одним з основних, на відміну від документалістики української еміграції, якої обмаль, чи досліджень раніше закритих архівів НКВД – КГБ, які нині можна знайти в Галузевому державному архіві СБУ.

Рівненський повстанський архів був знайдений улітку 2018 р. групою ентузіастів у лісовому масиві поблизу с. Майдан (Дубенський район Рівненської області). У виявленому німецькому ящику від набоїв зберігалися документи в досить поганому стані, бо, ймовірно, ящик був не настільки герметичний, як металевий бідон. Однак пошуковці роздивилися деякі заголовки документів, як-от: «Звіт з теренових подій... 30.11 – 3.12.43... Здолбунівський район...», «Наказ ч. 03 Воєнної округи 002... комендантам запілля...», «До... господарського надрайону...». Щоб урятувати й відновити документи, завідувач відділу нової та новітньої історії Рівненського обласного краєзнавчого музею Ігор Марчук звернувся до Національного музею історії України у Другій світовій війні з огляду на його досвід у реставрації документів. Результатом праці музейного науково-реставраційного відділу стало відновлення фрагментів переданих документальних матеріалів.

Загалом реставратори відновили 111 аркушів документів. Більшість із них, на жаль, збереглися тільки у вигляді уривків через поганий захист і постійний вплив природного середовища. Під час дослідження з'ясовано, що загальна кількість цих документів 66. За видовими ознаками їх можна поділити на: розпорядчі (накази, розпорядження) – 18 документів; звітні (звіти, списки, інформації) – 47 документів; одне періодичне видання (газета). Комплекс документів – це джерела про діяльність запілля (тилової служби) УПА на Волині й Південному Поліссі орієнтовно за червень – грудень 1943 р.: директивні накази, розпорядження, інструкції «зверхників»; звітна документація низових ланок, переважно у вигляді «повідомлень про теренові події». До формування документів були причетні: «Еней» (Петро Олійник) – командир Воєнної округи «Богун», а згодом УПА-Північ, «Зубатий» (Антін Мороз) – господарчий референт Воєнної округи «Заграва», «Пташка» (Сильвестр Затовканюк) – комендант запілля Воєнної округи «Турів», «Швед» – господарчий референт Воєнної округи «Богун», «Каменюк» – комендант Рівненського надрайону, «Клим» – комендант Здолбунівського надрайону, «Богун» – комендант Ковельського району надрайону «Кодак», «Матрос» (Олександр Денищук) – комендант запілля Рівненського надрайону. За територіальним походженням документи надають інформацію про адміністративну одиницю ОУН(б) – край «Північно-західні українські землі» (ПЗУЗ), а саме про Воєнні округи (ВО) «Богун», «Заграва», «Турів».

Документів наказового характеру менше, проте вони краще збереглися. Останнє дало змогу відразу ідентифікувати частину наказів, порівнявши їх з опублікованими джерелами в «Літописі УПА». Це «Наказ командирам та

комендантам у справах прикріплення коней», «Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї», «Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці», «Наказ у справах призначень та обов'язків призначених», «Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції», «Правильник господарчого референта “Зубатого” працівникам запілля про роботу жіночої організації Червоного Хреста», «Інструкція господарчого референта “Зубатого” господарникам ВО 002 у справі випікання хліба» [7; 9, 38–422; 11–16].

Документи «Наказ командирам та комендантам у справах прикріплення коней», «Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї», «Наказ у справах призначень та обов'язків призначених» мають суто організаційний та підготовчий характер. Ці три накази віддав «Еней» (Петро Олійник), який на той момент був командиром ВО «Богун». Судячи з усього, це копії наказів, які використовувались для поширення серед підрозділів Воєнної округи, оскільки в «Літописі УПА» зазначено, що на документах із Державного архіву Рівненської області, які стали джерелом публікації, були печатки, що засвідчує їхню оригінальність. У наказі про збір зброї підкреслено особливу важливість його виконання, адже останнім пунктом зазначено, що «...винні відповідатимуть перед революційним судом УПА», чого не зустрічається в інших двох джерелах [9, 328; 13]. «Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці» надає відомості щодо набору майбутніх офіцерів до старшинської школи. Головним критерієм відбору вважається досвід служби в будь-якій регулярній армії. Цікавим у документі є пункт 5, де наказано не видавати відпусток військовим без поважної причини. Імовірно, йдеться про кандидатів до старшинської школи. Уже на 1943 р. в УПА були відчутні проблеми з просоченням інформації, на що прямо вказано як на головну причину недопущення до відпусток: «Уважати, що військовики, що ідуть на відпустки, не вміють задержувати військової тайни і розповідають про все, про що можна і не можна» [9, 39; 11].

Такі джерела, як «Правильник господарчого референта “Зубатого” працівникам запілля про роботу жіночої організації Червоного Хреста» та «Інструкція господарчого референта “Зубатого” господарникам ВО 002 у справі випікання хліба», що, власне, були видані «Зубатим» (Антоном Морозом), надають уявлення про господарське життя в УПА. Перший документ мав на меті чітко визначення повноважень та обов'язків Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ), оскільки, можливо, була організаційна плутанина з Господарчою референтурою. Наступний – ознайомлює з настановами щодо випікання хліба й адресований запіллю ВО «Богун», однією з назв якої було «002». Важливо указати причини появи інструкції: «А це тому, що печення хліба вважається звичайною річчю, і особливої уваги ніхто не звертає», «Господині часто ставляться до печіння хліба

для нашої господарки неприхильно і відбувають те печиво будь-як» [7; 9, 98–99]. Читаючи цей документ, можна припустити, що населення, яке займалося цією роботою, було недостатньо кваліфіковане чи мотивоване або все разом. «Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції» відповідно до назви надає відомості про оновлення структури СБ ОУН та їхні дальші повноваження й функції. Крім того, в наказі подано зразки звітів, які регулярно слід надсилати керівництву.

Звітні документи менш збережені й представлені у вигляді невеликих фрагментів, які переважно дають змогу дізнатися лише про походження джерела та регіон, де його було створено. Здебільшого документи є машинописними, однак бачимо і звіт під назвою «Додаток... до інформації», писаний від руки [3]. Оскільки текстом заповнено обидві сторони аркуша, можна припустити, що його написання мало терміновий характер або відбувалося за обмежених ресурсів. На жаль, багато інформації із цього документа не можна отримати через його фрагментарність. Є можливість роздивитися лише окремі назви («Дубенщина», «Радивілів», «Вишневіці», «Крем'яниччина»), що, ймовірно, свідчить про опис Дубенського надрайону ВО «Богун». Є також фрагмент рукописного звіту, що описує ситуацію в м. Звягель (нині – м. Новоград-Волинський) [5]. Крім того, наявні машинописні документи з рукописними коментарями. В одному зі звітів бачимо коментар: «Друже Комендант! Цей звіт не повний, тому що не поступили звіти з надрайонів. Як відомо, що деякі терени були тоді окуповані німцями. Надішлю додатково. С.У.Г.С. 15.9.43. Корній» [6]. З огляду на псевдо можна припустити, що звіт був складений Службою безпеки (СБ), оскільки «Корній» – це працівник референтури СБ ВО «Богун» Микола Кравчук. Тобто за допомогою таких коментарів могли надаватися додаткові роз'яснення, певна актуальна інформація стосовно конкретних територій тощо.

Вартий уваги також список розстріляних, наведений, ймовірно, як додаток до звіту, де зазначено прізвища людей, страчених нацистами в м. Рівне 15 жовтня 1943 р. задля відплати за дії радянського диверсанта Миколи Кузнецова, який влаштував замах на провідних нацистських чиновників у місті [17]. Щоб замітати сліди, він підкладав на місця акцій підробні документи щодо причетності ОУН чи УПА до диверсійних акцій. Нацисти застосували тут «принцип колективної відповідальності». У відновленій частині документа наведено список із 27 прізвищ, однак було встановлено, що насправді за день окупанти знищили 106 жителів м. Рівне, які вже були на той час у місцевій в'язниці заручниками. Оскільки в документі прізвища йдуть не за алфавітним порядком, важко встановити, чи там початково було зазначено всіх 106 осіб. Більшість розстріляних були представниками місцевої інтелігенції та членами їхніх сімей. Останки цих людей були поховані в урочищі Видумка (сучасна вул. Степана Бандери, м. Рівне). Загалом за два дні, 15 жовтня та 19 листопада 1943 р., всі в'язні Рівненської тюрми були страчені.

До окремої підгрупи можна зарахувати інструкції від «Шведа» – господарчого референта ВО «Богун» (хоча на документах є напис «Господарчий відділ

Рівенської Воєнної Округи»). Головним чином у документах ідеться про необхідні способи заготівлі продовольства та облаштування криївок. Поміж іншого зустрічається один документ «До друга господарчого надрайону...», який має санкційний характер [2]. У ньому сказано про відсутність «підгодівельних пунктів» для свійських тварин, виявлену в результаті перевірок. Господарчий ВО нагадує про важливість цієї справи й погрожує притягненням до суворої відповідальності, якщо не буде прогресу в облаштуванні таких споруд. На жаль, зі звернення не є зрозумілими причини інциденту: диверсія, саботаж чи недбалість.

Окрему підгрупу становлять також господарчі звіти, які мають вигляд таблиць і, ймовірно, теж є додатками до певних документів. У таблицях бачимо різні статистичні дані щодо заготівлі для УПА продовольства, одягу, предметів побуту тощо. В одному з документів, під назвою «...запотребування... групи Енея. План на надрайони», є перелік побутових речей та одягу, серед якого багато жіночого [4]. У цьому звіті йдеться про розподіл речей між надрайонами ВО «Богун», очевидно, для жіночої мережі ОУН або УЧХ. Звіт був складений Господарською референтурою або референтурою УЧХ, адже їхні обов'язки були частково подібні, зокрема в питаннях постачання. Із заголовка документа можна зрозуміти, що ці речі готувалися також під потреби УПА, бо під словосполученням «групою Енея» приховується командування УПА-Північ. Наявний також «Господарчий звіт... Воєнної Округи за... жовтень 1943 р.», де зазначено дані щодо заготівлі продуктів та речей у надрайонах ВО «Богун» [1]. У цьому документі, як і в інших Господарчих звітах, все чітко структуровано, однак тут проглядаються ще окремі категорії: промислові товари, аграрний інвентар. В іншому звіті, заголовок якого не зберігся, теж наявні різні категорії: олійні культури, городина, окопові рослини, одяг та взуття, військовий реманент... Тобто заготовлялося все: від ложок до бурок. Загалом це не дивно, адже Господарча референтура була непогано організована й виконувала свої обов'язки ретельно. Про значну увагу, яку приділяли цій структурі, може свідчити її організація, а саме підреферентури, які мали на меті чіткий розподіл праці в питаннях заготівлі важливих речей. На 1942–1943 рр. вони набули такого вигляду: заготівельна (збір продуктів і сировини в населення); промислова (переробка продукції та сировини); торговельна (продаж і закупівля товарів); лісова (ведення лісового господарства); земельна (упорядкування земельних відносин); бухгалтерія (ведення облікової документації) [10, 199].

Серед наявних джерел присутній фрагмент оунівської газети «Інформатор» за 1 серпня 1943 р. № 107, з примірником якої можна ознайомитися також на сайті «Електронний архів українського визвольного руху» [8]. У «Дубенському архіві» збереглися фрагменти лише першої та другої сторінок. На першій сторінці відразу привертає увагу герб Української Народної Республіки над заголовком газети, що демонструє прагнення ОУН до правонаступництва українського визвольного руху початку ХХ ст., попри те що між нею та урядом УНР в екзилі були суперечності. Загалом у цьому номері газети відносно об'єктивно оцінено

міжнародні події. Що ж до опису ситуації в Україні, то тут присутня певна пропаганда в оцінках сил, які проводять бойові дії на її землях: «польські й німецькі бандити» тощо. Цікавим є речення про бойові успіхи УПА: «В початках червня У.П.А. розбрóила 12 німців і 60 козаків у Турійську», де під словом «козак» можна розуміти як німецький рядовий склад армії, так і солдатів допоміжних військових формувань у складі Вермахту [8].

Значення «Дубенського архіву» може бути важливим, попри повторюваність документів на тлі раніше опублікованих джерел, адже є частина документальних матеріалів, що були ідентифіковані не повноцінно, а лише за прив'язкою до певної місцевості чи адміністративної одиниці. Тому їх дослідження триває.

Джерела та література:

1. *Господарчий звіт Воєнної Округи за місяць жовтень 1943 р. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
2. *До друга господарчого надрайону... 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
3. *Додаток до звіту. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
4. *Запобігання... групи Енея. План на надрайони. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
5. *Звіт зі Звягеля. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
6. *Звіт. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
7. *Інструкція господарчого референта «Зубатого» господарникам ВО 002 у справі випікання хліба. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
8. *Інформатор. – Ч. 15 (18) // Електронний архів українського визвольного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/2094>. – Назва з екрана.*
9. *Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. – Книга 2 / Упор. О. Вовк, І. Павленко. – К. – Торонто: Літопис УПА, 1999. – 724 с.*
10. *Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни // Український визвольний рух: науковий збірник. – Зб. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів, 2004. – 303 с.*
11. *Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
12. *Наказ командирам та комендантам у справах прикріплення коней. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
13. *Наказ організаційно-мобілізаційним референтам у справі збирання зброї. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
14. *Наказ референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
15. *Наказ у справах призначень та обов'язків призначених. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
16. *Правильник господарчого референта «Зубатого» працівникам заплля про роботу жіночої організації Червоного Хреста. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*
17. *Список розстріляних. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – Акт № 28 від 10.02.2021 р.*

© Данила ГРЕГУЛЬ

АРХЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОВСТАНЧЕСКОГО АРХИВА, НАЙДЕННОГО НА ДУБЕНЩИНЕ: ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Статья посвящена обзору документов УПА, которые были найдены исследователями в 2018 г. недалеко от с. Майдан на Ровенищине и переданы в Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, где их отреставрировали. В исследовании приведены краткие сведения о последних обнаруженных повстанческих архивах и обращено внимание на всё более частые находки источников по истории украинского освободительного движения 1930–1950-х гг. Особое внимание уделяется классификации источников «Архива», их значению и поиску соответствий среди опубликованных ранее источников, в частности в томах «Летописи УПА». Установлено, что документы «Архива» в основном состоят из приказов и отчётов, а также знакомят с деятельностью тыла УПА в 1943 г., а именно с работой Хозяйственных отделов УПА, Украинского Красного Креста, процессом заготовки и укрытия продовольствия, вещей, других необходимых ресурсов в хранилищах УПА.

Ключевые слова: УПА, архив, музей, тыл, приказы, отчёты.

© Danylo HREHUL

ARCHEOGRAPHIC STUDY OF THE REBEL ARCHIVE, WHICH WAS FOUND IN DUBNO REGION: FIRST RESULTS

The article is devoted to a review of UPA, which were found in 2018 (Maidan village, Rivne region) and transferred to the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, where they were restored. The study provides brief information about the last found insurgent archives and focuses on the increasingly frequent findings of sources on the history of the Ukrainian liberation movement of the 1930s – 1950s. Special attention is paid to the classification of "Archive" sources, their significance and search of equivalent sources, in particular, in the volumes of "Litopys UPA". It is established that the documents of "Archive" mainly consist of decrees and reports, present UPA activities in 1943, namely the work of UPA Economic Departments, Ukrainian Red Cross, processes of procurement and storage of food, apparel and other necessary stuff in UPA storages, etc.

Keywords: UPA, archive, museum, rear, decrees, reports.